

Tájökológiai Lapok 14 (2): 135-154. (2016)

NEMZETI- ÉS SZÍVÜGYÜNK III. A PÁNDY MEGGY

SURÁNYI Dezső

Nemzeti Agrárkutatási és Innovációs Központ, Gyümölcsstermesztési Kutatóintézet, Ceglédi Kutató Állomás
2700 Cegléd, Szolnoki út 52., e-mail: suranyi.dezso@cefrucht.hu

Kulcsszavak: meggy, Pándy meggy fajta, fajták története, magyar meggyek származása

Összefoglalás: A meggy régóta termesztett gyümölcsfajta a Kárpát-medencében, mégis a termesztés-és fajtátörténet számos kérdést nem oldott meg. A kora neolitikumtól (endemikus, félvad fajták), majd külföldi származású fajták honosításával bővült a génforrás. A XIX. század közepén viszont már 18 fajsza Spanyol meggyet, 30 Ostheimi meggyet, és 16 helyen Pándy meggyet is szaporított. A Pándy meggy eredete számos kérdést vet fel. 1848 után már biztosan létező fajta – igaz, többféle szinoním alakban ('Griotte de Pándy', 'Kecskeméti meggy', 'Körösi meggy', 'Szentesi meggy', 'Üvegmegegy', 'Nagy meggy', 'Oltott meggy'=téves) (cf. Entz 1858). Szükséges azért is tisztázni a Pándy meggy eredetét, mert kiemelkedő értékű régi fajtánk. A Pándy meggy kiemelkedő beltartalmi és íz-értékei, a gyümölcs alakja és mérete és magas fagyűrőse pozitív tulajdonságok. De az önmeddősége, a gyenge termőképesség és a pálhaleveles gyümölcse, valamint monília iránti fogékonysága negatív bélyegek, viszont javíthatók. A magyar meggy, a hazai meggytermesztés a kiváló új fajták mellett is igényli a Pándy meggy további kutatását és megőrzését. A Pándy meggy kialakulására 5 elképzelés ismert:

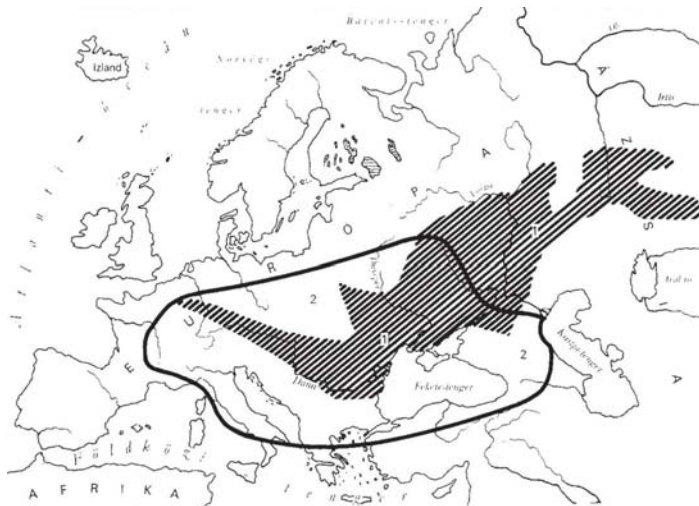
1. Pánd községben (Pest megye) Szilassy György birtokán (ld. dr. gr. Hugonnai Vilma levél szerint) a községben magról kelt egyed az anyafája. – A korabeli cáfolat is megjelent a szakajtóban, vitatva az első magyar orvosnő közlését; a község mai helytörténeti emlékezte is kételkedik benne.
2. „Debrecenben Pándy (Sámuel?) ny.. huszártiszt nyerte magvetésből nyerte 1849 után”. – A tény: élt valóban Pándy Sámuel ezredes, aki viszont mádi illetőségű volt, a szabadság-harc alatt a mezőhegyesi ménest vezette.
3. A pomológiai szakirodalom szinte egyöntetűen a debreceni eredetet vallja, bár a Déri Múzeumtól legutóbb szerzett információk szerint Pándy nevű huszártiszt személyre semmiféle dokumentumot nem találtak a Debreceni Levéltárban és a Déri Múzeumban.
4. A legvalószínűbb, hogy mint a térkép is mutatta, a hazai meggynek három nagy termesztő körzete ismert, lényegében a Pándy meggy mindhárom területen ki is alakulhatott – valószínűleg az Ostheimi meggyből, talán a nyírségi tájfajtákkal kereszteződve.
5. Újabb, saját hipotézisünk szerint a szabolcsi-nyírségi meggyfajták etnobotanikai-genetikai forrásából származik a mutáns meggyfa törzsfája. – Akár még az is elképzelhető, hogy mindhárom hely (Pánd, Debrecen, Eger) valódi keletkezési helyszín (cf. Viga 1990, Pethő et al.2013). Különösen a hajdúsági és nyírségi körzetben több, rokonnak számító tájfajta is keletkezett. A nagyobb genetikai diverzitás viszont a Duna–Tisza közén a Vörös- és Cigánymeggyre ugyancsak jellemző.

A meggy szülőfajai, flóráképük és honosságuk

„Meggy [1220 tn., 1395 k.] Ősi, finnugor kori szó, vö. osztják wirme 'vörös ribiszke', zürjén mol' 'gyöngy', votják mul'Ī 'bogyó, fás héjú gyümölcs', cseremisiz mu ç 'fekete áfonya'. Ezek előzménye a finnugor *mol' vagy *mo' 'valamilyen bokor bogyója' lehetett. A finnugor *o a szó belseji palatális mássalhangzó hatására a magyarban és az osztjákban magas hangrendűvé vált, a szó belseji finnugor lágy *l' pedig gy-vé affrikálódott. A magyarban eredetileg különböző meggyféle gyümölcsöket jelölt.” (Benkő 1970)

A történeti-ökológus, botanikus az etimológiai fejtegetés alapján nem tud meg semmivel többet a korai őstörténetünkben az őshazáról, inkább csak a meggy keletkezési helyéről, géncentrumáról. A *Cerasus vulgaris* (*Prunus cerasus*) természetes tetraploid faj, amelynek létrejöttében a törpemeggy, *Cerasus* (*Prunus*) *fruticosa* és a vadcsereesznye, *Cerasus* (*Prunus*) *avium* játszott szerepet (Soó 1966, Terpó 1974); nincs arra bizonyíték, hogy az új faj megmaradt volna a térképen látható érintkező területen (1. ábra). De akkor sem jutnánk előbbre, ha a másik elképzelésre hagyatkoznánk, nevezetesen, hogy a vadcsereesznye

autotetraploidja (ami valószínűtlen) a meggy, amely ugyancsak akár a vadcserezsnye eredeti areájában (pl. Kisázsiaiban, a Balkánon stb.), akár azon kívül is meghonosodhatott (Terpó 1974, Faust és Surányi 1997, Surányi 2015).

1. ábra A szülőfajok areájának érintkezése (Terpó 1974, 178.)

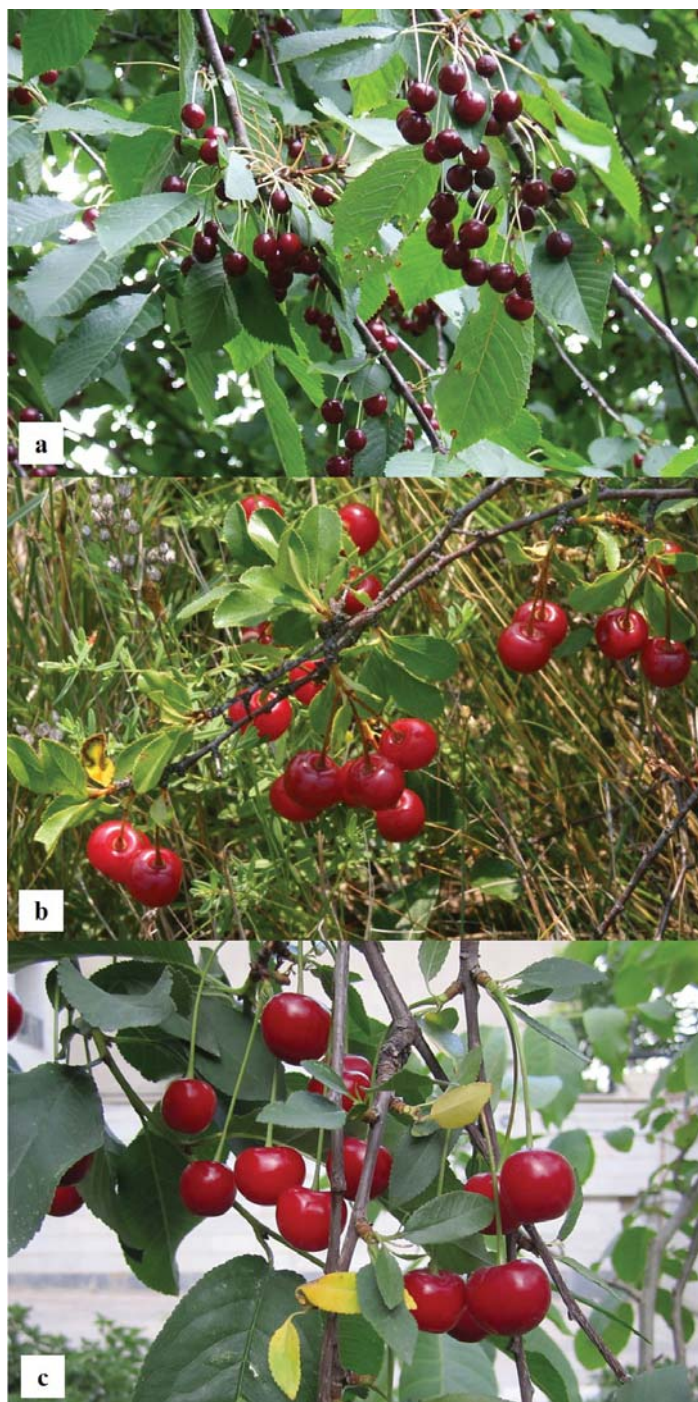
1- cseplesz meggy (*Prunus fruticosa*), 2- vadcserezsnye (*Prunus cerasus*)
 Figure 1. Area of the parent species – 1- Mongolian cherry, 2- wild cherry)

Éppen ezért a meggy, mint finnugor közös szavunknak kevésbé tulajdonítunk nagy hangsúlyt, ugyanis a finnugor *mol’ vörös ribiszke (*Ribes sanguineum*), fekete áfonya (*Vaccinium myrtillus*), esetleg a már említett törpemeggy – és még inkább zelnice meggy, *Padus avium* (sin. *Prunus padus*) faj is lehet. A felsorolt fajok klimatikus igényei tág szélességi fokokat határolnak be, szinte egész Ázsiát a 35 szélességi foktól északra – ami sem az őshaza, sem a finnugor alapszó értelmezésében nem vihet előbbre a terület körülhatárolásában (Surányi 1985 és 2015).

A genetikailag elfogadott koncepció alapján a vadcserezsnye és törpemeggy érintkezési területén – az Iráni-fennsíkon, Kisázsiaiban és a Balkánon képes volt az új faj állandósulni, pl. a Kaszpi-tó és Fekete-tenger vidékén dominánsan savanyúbb gyümölcsű *Cerasus* (*Prunus*) *acida* kultiválása már a Krisztus előtti századokban elkezdődött (Faust és Surányi 1997).

A meggy a paleolitikum vége óta ismert gyümölcs volt Eurázsiaiban, és domesztikációs periódusa nagyon hosszú. A Kárpát-medencében egyrészt alapfajok az endemikusak, az új faj meghonosodására is hosszú idő állt rendelkezésre. Az itt élő népcsoportok már jóval a magyar honfoglalás előtt ismerték a meggyet (vö. Gyulai 2002), és valószínűleg gyűjtötték is a vad faj gyümölcsseit. A honfoglalás után pedig okkal feltételezhető, hogy a vad meggyek gyűjtögetése és szelekciója, szaporítása is felgyorsult.

A Kárpát-medence florisztikai adottsága lehetővé tette itteni alakok születését, mert ott is előfordultak a szülőfajok, sőt „érintkeztek” egymással (2a. és 2b. ábra).

2. ábra a- vadcsereznye (Nagykörös), b- csepleszmege (Dunaföldvár),
c- vadmege Karajban (Irán)

Figure 2. a wild cherry (Nagykörös), b – Mongolian cherry (Dunaföldvár), c – wild sour cherry (Karaj, Iran)

Célszerű bemutatni a szülőfajokat (Soó 1966, továbbá Terpó 1974, Simon 1992, Borhidi 2003).

A cseplezsmeggy (*Cerasus fruticosa* Woronow) jellemzése a következő.

- „Cytot.: poliploid, 2n: 32
- Area: ÉK elég gyakori (nincs Cserhát, ritka Börzsöny), DK (Bakony széle: Tapolcafő), NyDt (Sopron–Göcsej), DDt (É-Zala, Külső-Somogy, Mecsek, Villányi-hg., Tolnai-dv.) A (Kis-A, Duna-v. elég gyakori, D-T szór., Tt: Kerecsend, Mezőcsát, Ohat)
- Flor.: síksági-kollin, eurázsiai faj, kontinentális jelleggel, D-Szibériától Ny-Németországig terjed, É-Amerika adv.
- Ökol.: inkább mészkedvelő; meleg, száraz, laza, sekély, tápanyagban és bázisokban elég gazdag, gyengén savanyú szelíd humuszos szikla-, törmelék-, agyag-, homok-, lösztalajon, mészkövön, andeziten, bazalton. T 3 F 1-2 N 1 Inula-csoport M. ápr.-máj.
- Cönol.: pusztai cserjések, kül. *Crataego-Cerasetum fruticosa* chf.-a (*Amygd.* is), karsztbokorerdők (összes assz.), sziklacserjés (*Spir.*), száraz tölgyesek (*Orno-Q.*, *Corno-Q.*, *Q. p.-c.* alig, *A. tat.-Q.*, *F.est.-Q.*, *Conv.-Q. dan.*) szélei, erdeifenyves (*Cyt.-Pin.*), sziklafüves (*C. hum. pann.*) és pusztafüves lejtők (*F. sulc. subc.*, *Pot.-F. psd.*), erdőspusztarétek (*Stip. st.*), irtásrétek (*Brach.*) stb. *Prunion spinosae* (-*Quercetea*, *Festucatalia vales.*) faj, *Berberidion chf.*”

Hasonlóképp – a másik faj, a vadcsereznye (*Cerasus avium* L.) jellemzése a következő (Soó 1966, továbbá Terpó 1974, Simon 1992, Borhidi 2003):

- „Cytot.: diploid, 2n: 16, poliploid 2n: 24, 32.
- Area: ssp. *avium* K és Dt gyakori, A (Kis-A ?, Duna-v., D-T ritka, Tt a Körös m. vadon?, Nyír gyakori, ÉA: Long-e.).
- Flor.: a síkságtól a szubalpin tájig, közép-európai - szubmediterrán faj, K-re Iránig, É-Európa és É-Amerika adv.
- Ökol.: inkább mészkedvelő; üde, mély, tápanyagban és bázisokban gazdag, törmelék-, vályog-, homok-, öntés-, erdei talajon. Jó mézélő T 4 F 3 N 2 *Melica uniflora* csoport. M.–MM. ápr.-máj.
- Cönol.: legtöbb vadcsereznye a gyertyános-tölgyesek fája (*Q.-Cp. hung.*, *pann.*, *transd.*, (*Fr. p.-Cp.*, *Hell.-Cp.*, *Asp.-Cp.*), bükkösök (minden assz. elszórva), ligeterdők (*Fr. p.-U.*, *A. glut.-inc.*), sziklaerdők (*Til.-Fr.*, *T. arg.-Fr.*), törmelék-erdők (*Merc.-Til*), szurdokerdők (*Phyll.-A. trans.*, *Scut.-A.*), tölgyesek (*Q. p.-c.*, *Gen. pil.-Q.*, *Orno.-Q.*, *T. ar.-Q.*, *Ac.-Q. p. r.*, *Dict.-T.*, *A. tat.-Q.*, *Conv.-Q.*), karsztbokorerdők (*Cot.-Q.*, *Cer.-Q.*), mészkerülő erdők (*Gen. t.-Q.*, *Cast.-Q.*, *Desh.-F. nor.*, *L.-Q.-Cp.*), irtásrétek (*Brach.*), erdei fenyvesek (összes assz.), lucosok (*Ab.-Pic.*), ültetett fenyvesek. *Carpinion*, ill. *Quercu-Fagetea* faj”.

Soó és Jávorka (1951) és Soó (1966) a meggy (*Cerasus vulgaris* Mill.) florisztikai-ökológiai karakterét ugyancsak meghatározták; az előbbi leírások számos asszociációban teremtettek lehetőséget a kereszteződésre; Terpó (1974) ezt nem fogadta el.

- „Cytot.: poliploid, 2n: 32.
- Area: ssp. *acida* (Cigánymeggy) elvadul és meghonosodik (Győr, Kőszeg!), kiegészítve ssp. *vulgaris* pedig elvadul (Morella) és meghonosodik (Marasca, Üvegmeleg) (D-T, Nyírség) (új adatok).
- Flor.: dél-eurázsiai (mediterrán) faj, É-Indiától a Balkánig; amfidiploid, hibrid eredetű.

- Ökol.: mészkedvelő; laza, tápanyagokban és bázisokban gazdag, humuszos agyag- és vályogtalajon. M.–MM. ápr.–máj.”

Soó (1966) a *Cerasus*-nemzetség fajai közt lehetséges és talált spontán hibrideket vette sorra, a megyy és szülőfajai, illetve a rokonfajok, valamint termesztett megyyek elvadulása miatt érdemelnek említést. Ezek a következők:

- *C. avium* × *fruticosa* = *C. mohácsyana* (gyakori a Budai-hg.-ben),
- *C. avium* × *mahaleb* = *C. fontanesiana* (termesztett alakok: esetleg Szomolyai fekete cseresznye?, Feketics fekete megyy?),
- *C. fruticosa* × *mahaleb* = *C. humilis* (ritka: Budai-hg.-ben),
- *C. avium* × *vulgaris* = *C. goundonini* (termesztett alakok: félcseresznyék, félmeggyek),
- *C. fruticosa* × *vulgaris* = *C. intermedia* (ritka: Győr környékén, a D-T közén is! – új adat).

A magyar megyyek

A flórákép értékelése kellő alapot ad annak a feltételezésnek, hogy Magyarország mai vagy még inkább történelmi területén meggyfajták születhettek az elmúlt évezredben. A bizonyítékok legmélyebb történelmi rétegét az oklevelekben szereplő szavak és a földrajzi nevek őrzik. 1220-ból való adat a „de villa Medies” (Meggyes településnév) vagy a „Meggesmaalberchy” (1338), ami pedig olyan hegytetőre utal, ahol meggyfák találhatóak. De folytathatók a példák (vö. Surányi 1985, Rácz 2014), viszont sokkal érdekesebb, amiről a Besztercei szószedet (1395 körül) is tanúskodik, ti. magát a fáját és a gyümölcsét említi: „Merasius: meg fa; merasium meg” (Surányi 1982, Rácz 2014).

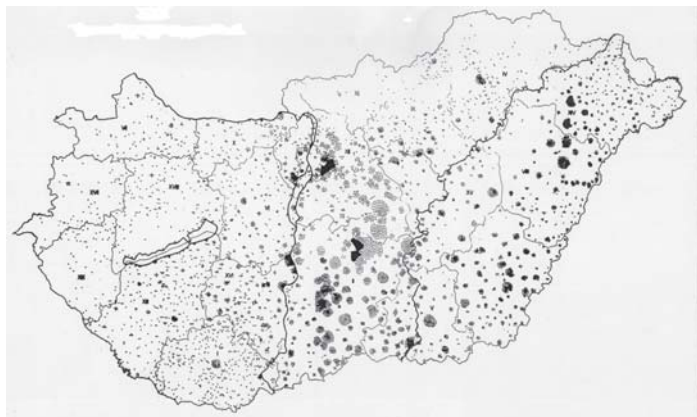
Sokféle nyelvemlék, szójegyzékek és szótárak is őrzik a megyy nevét. Pomológiai értelemben egyre színesebbek, gazdagabbak lettek a kifejezések, amelyek ugyan még nem nevezhetők valódi fajtaneveknek, de képet adnak a kérdéses fajta gyümölcséről: korán vagy későn érő, fája kicsi (bokor) vagy nagy – esetleg felfelé törő vagy csüngő ágakkal, gyümölcse meg lehet apró, esetleg nagy (vö. Surányi 1982 és 1985, Roach 1985).

A gyümölcsfélék termesztésének kedvezett az erősödő állam- és egyház-igazgatási rendszer, a megnövekedett népességszám (a háborúk következtében is!), s nem utolsósorban a táplálkozáskultúra és a kereskedelmi forgalom élénkülése. A királyi, főúri, egyházi (püspöki, kolostori és plébániai), továbbá köznemesi- és jobbágytelkek kertjei megfelelő helyet biztosítottak – akár a meggyfajták születése és termesztése számára. Forráskutatások szerint a XVI-XVII. században egyre több ismeret adódott a gyümölcsökre (vö. Surányi 1985, Roach 1985), ráadásul a táj-és népnyelv is jól tükrözte.

Lippay (1667) a Posoni kert 3. könyvében (Gyümölcsös kert) – bár a királyi Magyarország területét ismerhette alaposan – részletesen ismertette az akkori fontosabb meggyfajtákat. Első csoportba sorolta a Fekete és vörös megyyet, amelyek teljes érettségben kellemesen savanykásak; a második nála a Fekete spanyór (!), középnagy a gyümölcse és gömbölyded, bokrétás nyársakon hozza sok-sok virágát. A harmadik, a közönséges Vörös halyagmeggy, amely kevésbé savanyú, viszont Lippay szerint vízízű; végül a Spanyol halyag megyy, amit Gundinak is neveznek, az előbbitől annyiban tér el, hogy gyümölcse nagyobb és finomabb; alig különbözik a fája a cseresznyéétől és ugyancsak hűvösebb, nyirkosabb helyre való, nem úgy, mint az igazi megyy.

Az évszázadok során három nagyobb termesztő körzet alakult: az első a Balaton környékén, de ennél sokkal fontosabb a Duna–Tisza közén és ÉK-Magyarországon formálódott megyy tájkörzet. A megyyek népszerűségüket szárazság- és téli hidegtűrésüknek köszönhetik, s a fajták nagy része hazai eredetű volt, de néhány külföldi fajta is bekerült az országba, így a Spanyol megyy több változata, a Schattenmorelle, Montmorency s az

Ostheimi – viszont a fogyasztási ízlésnek és a használati értéknek a magyar eredetű fajták sokkal jobban megfelelte (3. ábra).

3. ábra A meggyfák gyakorisága az országban (1959. évi összeírás, KSH 1961)

Figure 3. Frequency of sour cherry trees in the country (counting in 1959, Central Statistical Office 1961)

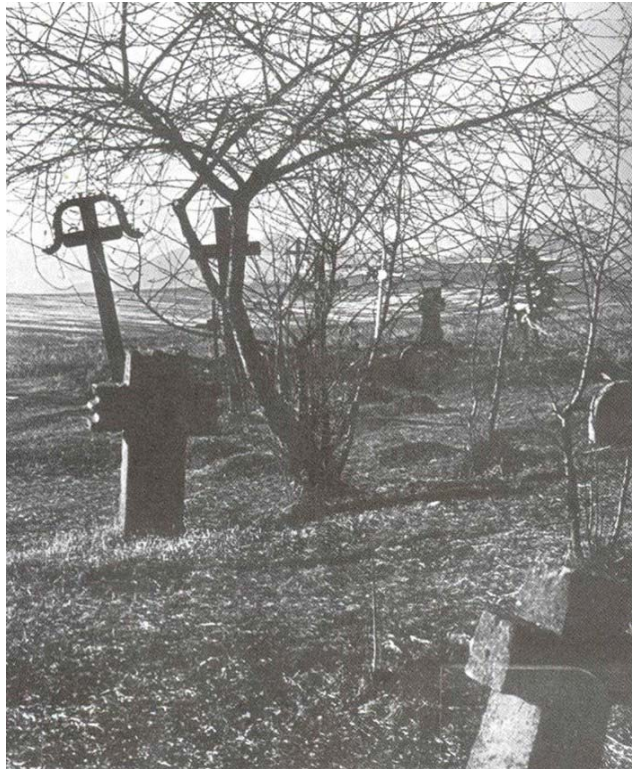
A filoxéravész (1875 után) a Duna–Tisza közén és az ország egyéb homoktalajú területein a szőlőtermesztés intenzíven fejlődött, de ezzel párhuzamosan a szőlők közé ültetett nyári gyümölcsök termesztése is jelentős lett (sárgabarack, meggy, cseresznye, nyári alma és körte). A homokhátakra, a sülevényes homokba – a megkötésének elősegítésére – szívesen ültettek meggyet. 1898-ban a pomológusok 65 termesztési körzetre osztották az országot, s ekkor megindította Rudinai Molnár István a meggyfák törzskönyvezését is (vö. Galgóczy 1912). 1935-ben 37 millió gyümölcsfát írtak össze, ebből 2.474.142 db (6,7%) volt a meggyfák száma. Híres meggykiviteli központtá fejlődött eddigre Újfehértó, Nyíregyháza, Debrecen, de legalább ennyire jelentős Nagykőrös, Apostag, Kecel, Kecskemét, Kiskunhalas és Szentes szerepe. A meggykivitel komoly akadálya lett a kiváló ízű, zamatú Pándy meggy – rossz termékenyülése és alacsony terméshozama, és a kevés nagyüzemi és fajtaazonos ültetvény. Újfehértón ekkor már elterjedtek viszont azok a bőtermő helyi (Nyírségi) meggy klóntípusok, amelyeket a gazdák – utalva a fák koronaalakulására, valamint termőképességére – „Fehértói csüngős Pándy” vagy „Fehértói fürtös Pándy” néven ismertek. A Duna–Tisza közén megmaradt a Pándy meggy, a Vörös és Pipacs meggy vagy a Cigánymeggy sokfélesége.

Szakátsy Gyula, Korponay Gyula és Zatykó Imre 1934-től kezdődően 300 Pándy meggy és 100 Cigánymeggy klónfajta-jelöltet törzskönyveztek – főleg a nyírségi régióban. 1951-1957 között Brózik Sándor és Maliga Pál a megfigyelt klónokat csökkentették, így már csak 82 Pándy meggyet, 32 Cigánymeggyet és 19 egyéb fajtát vizsgáltak (Brózik 1959). A saját kutatási körzetében bekapcsolódott a szelekciós munkába Nyujtó Ferenc (300 klónfajta) is, de Éles Zoltán, Kovács Sándor, majd Pethő Ferenc és Szabó Tibor klónfajta kutatása ugyancsak igazolta a Kárpát-medencében a meggy genetikai és pomológiai sokféleségét (Kapás 1989, Soltész 2003) (4. ábra). Később a fajtaösszetétel korszerűsítésében az 5700 meggyhibrid játszotta a meghatározó szerepet, amelyet Maliga Pál az 1950-es években kezdett meg, s jelenleg Apostol János folytatja azok kiértékelését. Mint a közölt érési fenogram igazolja, a szelekciós és keresztezéses nemesítés legjobb fajtái egyaránt megtalálhatók benne.

4. ábra A Pándy meggy jellegzetes koronaszerkezete (Tomcsányi 1979, 102.)
Figure 4. Typical tree form of the Pándy sour cherry

A XVIII. század vége felé újabb fejlődésnek indul a magyar gyümölcsstermesztés. Nagyhirű kutató egyéniségeinknek (Winterl 1775, Tessedik 1786, Bogsch 1796) munkássága nyomán nálunk is alakulnak pomológiai társaságok. Hársfalvi (1961) a nyíregyházi levéltárban latin nyelvű kimutatásokat talált a Szabolcs megyei gyümölcsfa ültetések adatairól (5. ábra). E kimutatások alapján Újj-fehértó (Újfehértó), Nagy-Kálló (Nagykálló) és a környező községekben igen jelentős az elültetett meggyfák száma. A Bátori járásban is a meggyfák ültetése áll az első helyen. A filoxéravész után a Duna–Tisza közén és az ország egyéb homok területein a szőlőtermesztés fejlődik intenzíven, de ezzel párhuzamosan a szőlők közé ültetett nyári gyümölcsök termesztése is jelentős (sárgabarack, meggy, cseresznye) (Pethő 2005).

5. ábra Temetői elvadult meggyfák (Kunt 1980, 6. ábra)
 Figure 5. Abandoned sour cherry trees in a cemetery

A homokhátakra, a gyengébb homok megkötésének elősegítésére főleg meggyet ültettek. 1923-ban 65 gyümölcsstermesztési körzetre osztották az országot, s ekkor megindul a meggyfák törzskönyvezése is. 1935-ben 37 millió gyümölcsfát írtak össze, ebből 2.474.142 db volt a meggyfák száma. Ekkor híres meggykiviteli központtá fejlődött Újfehértó, Nyíregyháza, Debrecen; miközben a Duna–Tisza köze és Csongrád megye szerepe sem csökkent. De a meggykivitelben komoly akadályaként jelentkezett a Pándy meggy rossz termékenyülése és alacsony terméshozama, a kevés nagyüzemi és fajtaazonos ültetvény is gondot jelentett. Újfehértón ekkor már elterjedtek azok a bőtermő helyi meggytípusok, amelyeket a lakosság – utalva a fák koronaalakulására, valamint termőképességére – „Fehértói csüngős Pándy” vagy „Fehértói fürtös Pándy” néven ismert (vö. Rapaics 1940, Pethő et al. 2013).

A II. világháborút kevésbé sínylették meg a házikertekbe, szőlők közé ültetett fák. Újfehértón az 1960-as években meginduló tájszelekciós munka szinte érintetlenül találta a típusokban rendkívül gazdag meggytermesztést. A tájszelekció Pethő Ferenc irányításával kezdődött meg, melynek célja az volt, hogy a népi szelekció által fenntartott változatok összegyűjtése, majd értékelése után eltérő érési idejű, kocsánytól szárazon váló, öntermékeny, jó áruparaméterekkel rendelkező fajtákat bocsássanak a termelők részére.

A Nyírségben az üzemi meggytelepítések 1955-1960 között kezdődtek, elég lassú ütemben. Az 1959. évi gyümölcsfa összeírás községi adatai alapján a legtöbb meggyfát a házikertekben, szőlők között és szórványban találták. Az állami gazdaságok és termelősövetkezetek az alacsony hozamok miatt nem tartották jövedelmezőnek a meggytermesztést. A meggytermesztésnek és telepítési kedvnek az 1028/1967. (IX. 8.) Kormányhatározat adott kedvet és új lendületet, amely 70%-os támogatást biztosított a

cseresznye, meggy, sárgabarack és bogyós gyümölcsűek telepítéséhez. A nemesítő munkával (tájselekción, keresztezés) eredményeként előállított új fajták – pl. Újfehértói fürtös, Kántorjánosi 3, majd később a Maliga-hibridek – lassan köztermesztésbe kerültek. Viszont 1963 és 1967 között jelentősen csökkent a meggy felvásárlása. Ezt valószínűleg az is okozhatta, hogy már a házikertek elegendő almaoltványt kaptak, és sok helyen a meggyeseket kiirtották.

Meggytermesztésünk fellendülése a '70-es évek elején indult meg Maliga Pál által nemesített öntermékeny és bőtermő hibridek termesztésbe vonásával. A feldolgozóipar kereslete, valamint a vele egy időben a gépi betakarítás technológiájának adaptálása, a szüreti élőmunka-igényt egytizedére csökkentette.

1979-től számítható ez a telepítési hullám, aminek egyik fő fajtája már koránt sem a Pándy megyy, hanem az Érdi bőtermő és tájselekción előállított Újfehértói fürtös lett. Az országos meggytermesztés 80 ezer tonnára nőtt! De a meggy továbbra is kedvelt gyümölcs maradt az Alföldön, ott inkább a termelők életkora szabott határt a növekedésnek.

Az északkelet-magyarországi tájfajta-selekciónról a Soltész (1998, 2013 és 2014) szerkesztette könyvekben és Pethő et al. (2013) munkájában részletes leírás található. Főleg Szabó (2007) szelekciós és fajta-megfigyelési munkássága nagyban hozzájárult a hazai meggy genetikai értékek megőrzéséhez.

A nyírségi meggyfajták közül a Debreceni bőtermő, a Kántorjánosi 3 (legnagyobb gyümölcsű) és az Újfehértói fürtös (legnagyobb termőképességű) termesztése számottevő – az 1997. évi adatok szerint az előállított szaporítóanyagból az együttes arányuk 50% volt (Soltész 2013). A három fajta természetes autogámiája 5-7% körüli, megporzási kísérletekben e fajták 30-50%-os szabadtermékenyülésre is képesek voltak. Az utóbbi években más tájfajták is megjelentek, így a Horkai 1, a Petri, a Sárándi és az Alsóbaduri meggy – természetesen az ismertebb Csengődi mellett, amelynek nagy értéke a magas rezisztencia-képessége (Szabó 2007).

A Duna–Tisza közti meszes homokon kialakult természetű körzet tájfajtái is fontosak, így Dunavecscén a Ducat, a Hartai, a Pipacs és a Paraszt meggy; a Halyag (Hajag – helytelen írásmód!) és az eddig le sem írt Aratómeggy eredete (vö. Surányi 2002) ugyancsak kérdéseket vet fel. Korábban Mohácsy és Maliga (1956), Nyujtó (1958) és Brózik (1959) további magyar tájfajtákat is bemutatottak; ezekre a Pándy megyy genetikai hátterének elemzésénél visszatérünk.

A Pándy megyy múltja

A meggyről tudjuk, hogy valószínűleg első gyümölcse a magyarságnak. A lehajló, csüngő ágú meggy a régi századokban valósággal díszfa volt a kertekben, vesszőiből lugast kötöttek. A XVII. században terjedt el a vadmeggynél nemesebb Spanyol meggy. Ekkor már a Rajna-vidéki Ostheimi meggyet is ajánlották. Entz (1858) szerint: „Ha van gyümölcsfa, mely Magyarországon a hatóságok figyelmét megérdemelné, az Ostheimi meggyfa az, miután gyümölcse nemcsak az egészséges étszerek készletét szaporítja, hanem minálunk egyenesen az éghajlat sajátosságai által szükségessé vált és számos betegségeket megelőző gyógyszerek sorozatába tartozik.” Festő leve révén nagyon kedvelte a magyar konyha. De más fajtákat is említett Entz (1858) a Kertészeti Füzetek 13. kötetében.

Korán érő spanyol meggy, Füredi spanyol meggy és Montmorency. Igaz az is, hogy a meggy régóta termesztett gyümölcsfaj a Kárpát-medencében, mégis a termesztés- és fajtatörténet számos kérdést még nem oldott meg. A kora újkortól – úgy tűnik –, csak külföldi származású fajták honosításával bővült a génforrás, a honos félvad fajták mellett. A XIX. század derekán viszont a fajtahasználat irányát jelzi, hogy már 18 faiskola Spanyol meggyet, 30 Ostheimi meggyet, és 16 pedig Pándy meggyet is szaporított! (Surányi 2014 és 2015).

A Pándy meggy az alföldi gyümölcsstermesztés fellendülése idején tűnt ki, amelynek eredete ismeretlen, mikor azonban hírneve megnőtt, sokan vitatták származását, mint hajdan Homérosz szülővárosáét – jegyezte meg Rapaics (1940) könyvében. A fajtát először Bereczki ismertette röviden 1887-ben: „Valószínűleg hazai faj(ta). A gyümölcészet lelkes barátja, a nem rég elhalt tiszabüdi birtokos, Oláh Károly 1873-ban küldött hozzám egy csomó gyökhajtást e szép és nagy, tompa színelakú, fekete meggyről, melynek husa teljes érett korában igen kellemes cukros-savanykás; I. rendű csemegegyümölcs; érik a cseresznyeérés IV. hetében. Befőzésre alkalmasabb, mint a közönséges meggy. – Fája gyöksarjakról szaporítható, jókora nagy fákat nevel, s ágai nem oly lelógók, mint a közönséges meggy-fa ágai; levelei nagyok, mint a cseresznyefa levelei.” Ennél részletesebben írta le a Pándy meggyet Angyal Dezső a Gyümölcsismeret c. munkájában (1926) a századunk elején, de némi névváltozással, ti. Pándy üvegmeggyként (6a. és 6b. ábra).

6. ábra Pándy meggy gyümölcsök és egyetlen gyümölcs közelről
Figure 6. Pándy sour cherry fruits and a single fruit

Erre az adta az inspirációt, hogy jelentkezett az első település, Debrecen. Angyal ezt írja a Pándy meggy eredetéről: „Származása bizonytalan, mindazonáltal legelfogadhatóbbnak látszik amaz általánosan elterjedt szájhagyomány, mely szerint eme kiváló hazai meggyfajtát a múlt század derekán egy Pándy nevű huszárkapitány debreceni kertjében (!) magról állította elő. Ennek igazolásául felhozható ama tény, hogy Debrecenben már 1848 táján híres volt az ő meggye...” De az Alföld más vidékein, így a Duna–Tisza közén is ismerték e fajtanevet. A Pándy név felkel-tette Wartha Vincéné Hugonnay Vilma, az első magyar orvosnő féltékenységét, s Pest megye Nagykúti járásában fekvő Pánd községnek követelte e meggyet, a részletekre a következő fejezetben visszatérünk.

Teltek az évek, a Pándy meggy új neveket is kapott. Mikor az Alföldön kialakult a két gyümölcspiaci központ, ez a homoki meggyünk nem kerülhette el sorsát, egyik településen Kecskeméti, másikon Körösi meggy lett belőle. Mindkét társnevet már közölte Angyal (1926) is. Legújabbban Szentesi meggy néven ugyancsak említik a fajtát. De idővel viszont egyre több és több panasz merült fel ellene: nem elég termékeny (vagy talán elvesztette eredeti termékenységét? – a kialakulásának elemzésében ennek a nézetnek jelentősége lesz), meg hogy a virágai monília fertőzésre igen érzékenyek (ez is igaz). Később az alanyban, majd a (szerves)trágyázás hiányában, vagy a metszés elhanyagolásában keresték az okot. A Pándy meggy ágai valóban hosszú, csüngő vesszőket képeznek, amelyek végül felkopaszodnak, majd a terméketlenség okát virágporában és önmeddőségében találták meg. Végül az önmeddőséget öröklődő fajtatulajdonságnak fogva fel, mégis öntermékenyülő típust kerestek a Pándy meggy állományaiiban, és találtak is ilyet. Mindez sokkal mélyebben rávilágít a fajta biológiai vizsgálataiba, mint a szóbeszéd.

Korponay (1937) szerint három önálló változata van; a fajta legfőbb hibája a terméketlenség és a monília iránti érzékenység. 1. típus: fája középerős növekedésű, 20 éves korban koronája sátozszerű, lefelé hajló ágakkal, felkopaszodók. Gyümölcsök nagy, lapított, a

középhosszú kocsánnyal, amelyek pálhásak. Gyökérsarjakkal és oltással szaporítják. 2. típus: ugyancsak középerős növekedésű, koronarendszere sűrű, ágai merevek, az éves vesszők nem kopaszodnak fel, gyümölcse kevésbé lapított, mint az előzőnek. A 3. típus merev, felfelé törő ágakkal, sűrű lombozattal rendelkezik. Gyümölcse középnagy, hosszú kocsánnyal, kissé kesernyős ízzel. 3-4 m-es talajvizet kedveli, mélyebben talált víz kedvezőtlen virágzaskor és éréskor. Ebből következően a Duna–Tisza közti termesztő táj eltér a szabolcsi-nyírségi körzettel ökológiai adottságaiban.

A többi hazai megyy, mint a Szekublics és Korpádi megyy, aligha játszott szerepet a Pándy megyy kialakulásában; a Jósika (Szeged környékén) és a Szakter óriás (Duna–Tisza közén) pedig a szinonimáinak tekinthetők. A Honismeret c. folyóiratban már bemutatunk néhány olyan külföldi fajtát is, amelyeknek szerepe lehetett létrejöttében (Surányi 2015), kiegészítve a Nagy angol megyygel.

Latos megyy. Német vagy németalföldi származású, július 2. felében, igen későn érik. Nálunk kevésbé ismert, de azért lehet a Pándy megyy őse. Ipari fajtának minősül; a gyümölcse nagy, sötétvörös héjszínű, húsa piros, gömbölyded; savas Fája gyenge növekedésű, inkább bokor alakú, csüngő vesszejű. A tompa virágrügyű változata öntermékenyülő, a hegyes virágrügyű önmeddő típus.

Mindszenti (Váltva érő) megyy. Gyümölcse kicsi, savas, piros (mint az amarellák). Fája a cseresznyék leérés után kezdődik, szakaszosan – mert elhúzódva is virágzik, arasznyi csüngő fürtökben hozza gyümölcseit, a gyümölcseinek érése éppen ezért többszakaszos (Oberdieck leírása nyomán: Entz 1858).

Nagy angol. Gyümölcse középnagy, gömbölyű, egyik oldalon kissé lapított, sötétpiros. Húsa puha, festőlevű, igen savanyú; kocsánya rövid. Június 2. felében már színesedik, de fogyasztásra július elején való; éretten sokáig a fán marad. Fája gyenge növekedésű, csüngő ágakkal, bőtermő fajta (Mohácsy és Maliga 1956).

Ostheimi megyy. Spanyol eredetű, egy elzászi katonaorvos vitte Ostheimbe. Középnagy-nagy, gömbölyded, fekete gyümölcse, a kocsánynál lapított; húsa sötétpiros, festő; puha, igen leves. Kiváló a gyümölcse, június 2. felében érik; fája gyenge növekedésű, bokorszerű, sarjokról is szaporítható. Bőtermő, de önmeddő, a Latos megyy jó pollenadója. (Entz 1858)

Spanyol megyy. Vélhetően a spanyol eredetű, helytelen névhasználat folytán a piacos üvegmelegyeket Spanyol melegynek mondják. Messze elmarad gyümölcsminőségben a Pándy megyy mögött. Fája felfelé törő, erősebb növekedésű, ezért egykor alkalmasnak találták útmenti fásításra; gyümölcse nagy, világos piros, nem festőlevű, kellemesen savanykás ízű.

A Pándy üvegmelegy (külföldi elnevezései: Griotte de Pándy, Pándy's Glas-weichsel, Köröser Weichsel. Hasonnevei: Pándy megyy, Körösi megyy, Kecskeméti megyy, Szentesi megyy, Spanyol megyy, Oltott megyy stb.) rövid leírása, amikor mind a hazai üzemi termesztésben, mind a német területek felé irányuló gyümölcsexportban kiemelkedő helyet foglalt el. Eredeti magyar melegyfajta. Szerke az országban számtalan változata ismert. Fő termőhelyei: a Három város Kecskemét, Cegléd, Nagykörös) és környéke, Apostag, továbbá ÉK-Magyarország (Újfehértó, Debrecen). Talajban nem válogat, a téli hideget jól bírja; monília érzékeny.

Érés ideje június vége, július eleje. Gyümölcse nagy, lapított, sötétpiros, bőlevű, kellemesen édes-savanykás ízű (110-200 gyümölcs/kg), kiváló asztali, piacos és ipari gyümölcs. Héja sötét bíborpiros, vékony, sima és fénylő. Bibepontja alig szembetűnő, a gyümölcs végén sekély mélyedésbe helyezett, néha felszínes is. A kocsánya középhosszú, pálhaleveles vagy anélküli alakjai egyaránt ismertek. Összes emészthető szárazanyag-tartalma eléri a 24%-ot, cukortartalma 9-16%. Harmonikus a cukor- és sav aránya; jól szállítható.

A '60-as években az egyik legkeresettebb magyar gyümölcs volt. Európai hírnevét viszont rontotta, hogy önmeddő és nehéz biztonságos pollenadót találni. Maliga Pál az '50-es évektől foglalkozott e problémával. Jó pollenadónak bizonyultak egyes cseresznyefajták (Badacsonyi

és Germersdorfi óriás), Cigánymeggy klónfajták és a Korai vörös meggy. Fája edzett, erős növéssű, idős vesszei csüngők, elég sok gyökérsarjat nevel. Levele középnagy vagy nagy, széles, tojásdad, a lemeze sima (Mohácsy és Maliga 1956).

A fajta eredete

Nagyon nehéz egy ország gyümölcskultúrájában sokáig meghatározó szerepet betöltő fajtáinak az eredetét történetileg tisztázni, ha kevés a hiteles forrás, vagy hacsak a szájhagyományok, vagy csupán néprajzi tárgyak segítik a megismerését. Annyiból könnyebb a Pándy meggy-kérdés tisztázása, mert Mohácsy és Maliga (1956), Nyujtó (1958), Gunda (2001), vagy később magunk (Surányi 2002) és Pethő et al. (2013) foglalkoztak a meggyfajtákkal – és természetesen a Pándyval is.

Mivel egy önmeddő meggyfajta eredetéről van szó, az ivaros szaporodáskor sokféle utód-kombináció jöhetett létre egyrészt egyes hazai tájfajták (Egri, Hartai, Halyag=Hólyag meggy, Korai és Késői Vörös meggy, Pipacs, Réti sommeggy), másrészt külföldi fajták pollene révén (Châtenay szépe, Eugenia császárnő, Hortensia királynő, Korai angol, Májusi korai, Montreilli, Nagy Gobet, Olivet, Prin korai). Ugyanis abban az esetben, ha ivaros úton létrejött magonc populációkból származott az anyafa, számos új változat születhetett.

A Pándy meggy pollenadóit Maliga is jól felhasználta a nemesítési programjában. A virágzási és terméséresi idő (korai, közép és kései), gyümölcsméret (középnagy és nagy), héj-(sötét és világos vörös) és hússzín (világos és sötétvörös), kocsányhossz (rövid, közepes, hosszú) és pálhalevelesség (igen, nem), gyümölcshullási hajlam (fán maradó vagy hullékony: szárazon és nedvesen leváló) alapján számtalan kombináció jött létre. Mohácsy és Maliga (1956) adatai a pollenadó fajták következő eredményt adták:

- a) alkalmatlan fajták (0-2%): Châtenay szépe, Hortensia királynő, Jósika, Javított Otheimi, Podbielski meggyfajták és a Münchebergi cseresznye;
- b) gyengén termékenyítő fajták (2-3%): Cigánymeggy, Császár, Otheimi és Prin korai meggyek;
- c) közepesen termékenyítő fajták (5-10%): Korai Májusi, Nagy Gobet, Montreilli meggyek és Germersdorfi óriás cseresznye;
- d) jól termékenyítő fajták (10-20%): Amarella, Eugenia, Korai angol, Nagy angol meggy, Badacsonyi óriás cseresznye;
- e) igen jól termékenyítő fajták (20%-on felül): Magyar porc és Márki korai cseresznyék.

A Pándy meggy népi termesztését, s a fajta elterjedését Nyujtó (1958) a meggyről készült könyvében jól összefoglalta. Apostag, Cegléd, Csongrád, Debrecen, Izsák, Jánoshalma, Kántorjánosi, Kecskemét, Kiskunhalas, Mindszent, Nagykőrös, Szentés, Újfehértó stb. környékén megtalálható volt a fajtának egy-több típusa. A szerző felhívta a figyelmet, hogy ahol a való Spanyol meggy nem fordult elő, helytelenül ugyan, de a Pándy meggy nevét tévesen használták. A Balatontól keletre és a Mátra-Bükk vonalától délre eső, száraz és melegebb régióban jól terem.

A piacok, szakvásárok is nagy szerepet játszottak az árucserében (vö. Viga 1990), de ilyenkor már csak a jobb minőségű klónfajták kerültek új területre, pl. Nagykőrösről Apostagra, Hartára vagy Kercelre. Cegléden 6 évig vizsgálták a klónok beltartalmi értékeit. Az átlagos szárazanyag-tartalom 15,8%, az összes cukor 9,5%, a savtartalom 1,62% volt; a C-vitamin mennyisége 9,7-13,5 mg% között változott.

A Pándy meggye nem jellemző, hogy a túlérétt gyümölcse a fán megaszúsodik, az inkább a Cigánymeggy sajátja. Saját gyökéren már a 3. évben kezd teremni, Apostagon hagyományosan sajmeggyre szemzik, mert ágai nem sűrűsödnek be annyira, mint saját

gyökéren álló fáké, ezért kevesebb metszést is igényelnek. Viszont Szentesen és Csongrádon sarjakról, saját gyökéren termesztették. Nyujtó utal arra a tévhitre, hogy léteznek öntermékenyülő típusok, de szabad elvirágzásból 10 ezer virágnak 3-33%-a is kötődhet. A levelük fényes, finoman fűrészesek, hasonlítanak a Halyag és a Vörös meggyhez. Husz Béla, Maliga Pál és Nyujtó Ferenc vizsgálta a Pándy megyy meddőségének okait, több alföldi gazda a Pándy megyy termékenységét fajtatársítással, vagy a koronába oltott Korai Vörös meggyel növelni tudta.

A Duna–Tisza közén 6 klónfajta különböztethető meg. Ezek a következők:

- Pándy üvegmeagy. Erős növekedésű, igen nagy koronát nevel, moníliaira érzékeny, pálhalevele; közepes termőképességű.
- Korai Üvegmeagy. Hasonlít a Nemes Spanyolhoz, da annál 10-12 nappal korábban érik. Rövid kocsányú, pálhánélküli, viszonylag kicsi gyümölcsű.
- Nemes Spanyol meggy. Középerős növekedésű, vesszői csüngők. A kocsányon ritkán jelenik meg pálhalevél. A legjobb termőképességű típus, moníliaira nem érzékeny.
- Rövidlábú Oltott meggy. Igen erős növekedésű, a legnagyobb levelet hozza. Nagykörösről került Apostagra, de ott is ritka. Kocsánya rövid, pálhánélküli; gyümölcse nagy, a legkeményebb húsú, ízben is a legkiválóbb.
- Szakter óriás. Lényegében a Pándy üvegmeagy szinonimája, Cegléden használatos e név. A termőhelyben válogatós, igen nagy gyümölcsű.
- Vad Spanyol meggy. Kis, „szarkatapodta” koronájú meggyfajta, csak 4-5 m magasra nő. A vesszői leginkább csüngők; gyökérsarjait cseresznye-és meggyfajtákhoz alanyak használják. Moníliaira alig érzékeny, szakaszosan terem. Középnagy gyümölcsű, a kocsánya erősen pálhás.

Tisztázandó – ami inkább nyelvtani kérdés, hogy mit jelent az „Üvegmeagy” és mit a „Halyagmeagy”? Bárczi és Ország (1979: MNyÉS III. köt. 323. o.) szerint a Halyagmeagy tájszó, a hólyag, hólyagos meggyre utal, ami vékony héjú és nagygyümölcsű fajta. Elterjedt a szakirodalomban egy helytelen írásmód is: Hajagmeagy... Üvegmeagy szintén fontos pomológiai tulajdonságokra utal: „tömör, súlyos és fényes felületű, mint az üveg” (Bárczi és Ország 1980: MNyÉS VII. köt. 126. o.). Ilyen szóösszetételt csak a tájszótárban lehetséges találni, viszont elsikkad a Pándy meggynek egyik fő értéke: kiváló beltartalmi értékű és üvegben, mint befőtt is elsőrangú.

A magyar meggyek egynémelyikét, így a Pándy meggyet és az Újfehértói fürtöst molekuláris genetikai vizsgálatokra is fogták. E helyen Hegedűs Attila (2013) összegezését rövidítve közöljük, amely a hazai szakirodalomban új megvilágításba helyezi a meggyeink származását és genetikai kapcsolatát.

Az Újfehértói fürtös első mikroszatellit vizsgálatokról Cantini et al. (2001) számoltak be, eszerint a fajtas és a Pándy 114 legtöbb mikroszatellit lókuszban megegyezik (pl. pchpgm3, PS08E08, PMS2, PMS30, PceGA59), de a Cigánymeggytől azonban szinte valamennyi lókuszban hordoz eltérő allélokot. Bár a vizsgálat alapvetően nem zárja ki, hogy az Újfehértói fürtös pedigréjében a Cigánymeggynek szerepe lenne, viszont erre bizonyítékot sem ad, mert az Újfehértói fürtös és Cigánymeggy közös alléljai a Pándy meggy klónfajtákban is előfordulnak (Cantini et al. 2001). Egyetlen olyan allélt sem hordoz az Újfehértói fürtös, mely a Pándy meggy és a Cigánymeggy közül kizárólag az utóbbi fajtában fordulna elő.

Az Újfehértói fürtös pedigréjére fontos információt adott az önmeddő/öntermékenyülő fenotípust kialakító (S-)lókus. A Pándy önmeddősége régóta ismert (Bereczki 1887, Angyal 1926, Korponay 1937), de az Újfehértói fürtös (Borbola 1942) öntermékenyülő. Érdekes, hogy Rapaics (1940) megemlíti, hogy a Pándy meggy állományaiiban találtak is öntermékenyülő változatot is!

A Pándy 38 és a Pándy 114. klónjának S-genotípusa ($S_1S_4S_{35}S_{36b}$) megegyezik (Tsukamoto et al. 2008). A meggy genomban a négy S-allél közül három (az S_1 , S_4 és S_{35}) funkcióképes, míg az S_{36b} funkcióképtelen allél. A Pándy meggy önmeddőségének is ez az oka, mert a diploid (két S-allélt hordozó) pollenszemekben az egyik allél funkcióképes, így a bibe sajátként felismeri. Az öntermékenyüléshez arra van szükség, hogy a meggy-genomban legalább két funkcióját veszített S-allél legyen jelen, mert így megvan annak az esélye, hogy egyes pollenszemekbe ez a két allél jut be, és így ezek a pollenszemek két funkcióképtelen S-allélt fognak hordozni.

Ebben az esetben a bibe nem ismeri fel sajátként a pollent, és nem utasítja el: a termékenyülés bekövetkezik, ez jellemző az Újfehértói fürtös fajtára. S-genotípusa ($S_1S_4S_{35}S_{36b}$) majdnem ugyanolyan, mint a Pándy meggyé (Tsukamoto et al. 2008), de a Pándy meggyben funkcióképes S_1 -allélnak funkcióképtelen (mutáns, S_1') változata van jelen (Hauck et al. 2006). Az S_{36b} szintén funkcióképtelen allél, vagyis az Újfehértói fürtös négy alléljából kettő funkcióképtelen. Ezért a mikrosporogenezis során keletkeznek olyan pollenszemek, melyek ezt a két funkcióképtelen allélt (S_1' és S_{36b}) hordozzák. A Pándy meggy és az Újfehértói fürtös tehát ugyanazokat az S-allélokat hordozza, de az S_1 - és az S_{36} -allél az Újfehértói fürtösben funkcióképtelen, míg a Pándyban funkcióképes.

A Cigánymeggy 59 S-genotípusa $S_{6m2}S_9S_{26}S_{36b2}$, vagyis a Pándyval és az Újfehértói fürtössel mindössze egy közös allélja van (S_{36}), de ennek is két különböző változatát hordozzák. Mindezek alapján genetikailag az Újfehértói fürtös sokkal közelebb áll a Pándy meggyhez, mint a Cigánymeggyhez. Az Újfehértói fürtös gyümölcsének antocianin tartalma meghaladja a Pándy meggyét (Papp et al. 2010), ami alapot ad annak a hipotézisnek, hogy a Cigánymeggy fajtakör valamely tagja részese az Újfehértói fürtös pedigréjének, de ez a lehetőség kizárható, amit a fajták S- és mikroszatellit genotípusa is megerősít. Az Újfehértói fürtös S-genotípusa azonos a Pándy meggyével, mégpedig azzal a különbséggel, hogy a négy S-allél közül kettő funkcióképtelen az Újfehértói fürtösben. A funkcióvesztés, vagyis az öntermékenyülés természetes mutációk következményeként alakult ki, amely mindkét esetben a pollenfunkciót tönkretette. Ez a mutáció bekövetkezhetett a Pándy meggy mikrosporogenezisékor, és a két mutáns allélt hordozó pollenszemek képesekké váltak az öntermékenyítésre. A Pándy meggyhez hasonló genotípusú egyeddel történő kereszteződés révén is kialakulhatott az Újfehértói fürtös fajta.

A Pándy meggy pomológiája és származékai

A fajta legrészletesebb leírását Mohácsy és Maliga (1956), majd Brózik (1959) adta. A Pándy meggy fája szívós, törzse és ágai a téli hideget jól bírják; koronája elég kusza, a fiatalabb termőrészei lehajlók, gyakran elsűrűsödnek. A vesszői hosszúak és vékonyak. Nem egységes a fajta, a közölt összeállítás (ld. alább) jól alátámasztja e véleményt. A Pándy meggy legfőbb termesztői értékei: igen nagy a gyümölcse, húsa kemény és bírja a szállítást; átmeneti tárolásra is való, ugyanis az érett gyümölcstől a kocsány szárazon válik el. A fajta hibái a következők: termékenyülési problémák, gyenge termőképeség, monília iránti érzékenység s a pálház („gatyás”) a kocsány – ami klónfajtánként különböző.

A levelek középnyagok, megnyúltak, fűrészesek; felületük fényes, kissé ragadós, enyhén kumarin illatúak. Pirosas levélnyelei rövidek, vékonyak, 2-3 miriggyel. Virágai középnyagok, egyetlen virágrügyből 3-4 virág fejlődik; hófehér szirmleveleinek külső felülete olykor pirosas színű. A bibefej és a porzók többnyire egy magasságban jelennek meg, vagyis topográfiai oka nem lehet a gyenge termékenyülésnek. A csészecsöve zöldessárga, ami evolúciós értelemben szintén nem lehet akadálya a termékenyülésnek.

A termékletlensége régóta ismert, az Országos Pomológiai Bizottság, majd Mohácsy és Maliga (1956), illetve Brózik (1959) a pollenadó fajták sorát vizsgálták, 5 csoportot állítottak

fel, mint azt az előző részben már ismertettük. A virágzási és gyümölcserési idő nagy évjáratí ingadozást mutat – genetikai diverzitása miatt. Halasi Mihály nagykőrösi adatai szerint a virágzási idő így alakult:

1928. ápr. 15-20.	105-110. nap
1929. ápr. 24-máj. 7.	114-127. nap
1930.	szórvány virágzás!
1931. ápr. 25-máj. 6	115-126. nap
1932. ápr. 25-máj. 7.	117-127. nap
1933.	szórvány virágzás!
1934. ápr. 9-16.	99-106. nap
1935. ápr. 23-28.	112-118. nap.

A gyümölcserés időpontja ugyancsak évjáratí és genetikai különbségeket mutat, ismertek korai, közép és kései érésű klónfajtái is. A gyümölcsméret és -alak szintén változatos; héjszínben kevésbé figyelhető meg változatosság. A piacon a korai (Pándy 9, 28, 48, 115 és 141), valamint a kései érésű változatok (Pándy 10, 38-1 és 279) a keresettebb; de mára a sikeres meggynevelési programoknak köszönhetően (szelekció és hibridizáció) a Pándy megyy önálló fajtaként, ha vissza is szorult – értékei megjelentek azokban a fajtákban, amelyekben szülői (anyai) szerepet kapott.

Összefoglalóan megállapítható, amit a közelmúltban egy nemzetközi konferencián elhangzott beszámoló a Pándy megyy eredetével kapcsolatos nézetekről, némileg módosult a saját koncepciókban is azóta, nagyobb szerepet tulajdonítva az ÉK-magyarországi spontán meggyes állományoknak (vö. Surányi 2014):

1. Pánd községben (Pest megye) Szilassy György birtokán (ld. dr. gr. Hugonnai Vilma levél szerint) a községben magról kelt egyed az anyafája. – A korabeli cáfolat is megjelent a szakajtóban, vitatna az első magyar orvosnő közlését; a község mai helytörténeti emlékezete is kételked benne.
2. „Debrecenben Pándy (Sámuel?) ny. huszártiszt nyerte magvetésből nyerte 1849 után”. – A tény: élt valóban Pándy Sámuel ezredes, aki viszont mádi illetőségű volt, a szabadságharc alatt a mezőhegyesi ménest vezette.
3. A pomológiai szakirodalom szinte egyöntetűen a debreceni eredetet vallja, bár a Déri Múzeumtól legutóbb szerzett információk szerint Pándy nevű huszártiszt személyre semmiféle dokumentumot nem található a Debreceni Levéltárban és a Déri Múzeumban.
4. Talán a legvalószínűbb, hogy mint a térkép is mutatta, a hazai meggynek két nagy termesztő körzete ismert, lényegében mindkét területen kialakulhatott – valószínűleg az Ostheimi meggyből, esetleg a nyírségi tájfajtákkal kereszteződve a Pándy megyy.
5. A hajdúsági és nyírségi körzetben ugyanis több, rokonnak számító tájfajta keletkezett. A nagy genetikai diverzitás viszont a Duna–Tisza közén a Vörös- és Cigánymeggyre jellemző. Megnyugtató választ a vitatott kérdésben csak a modern molekuláris genetikai vizsgálatok lezárulása után lehetséges csak megadni.

A megyy haszna a népéletben, a mai táplálkozási szokásainkban is tapasztalható, így friss gyümölcsként, levesnek, szósznak, befőttnek, dzsemnek, egressel összefőzve (Csongrád, Szentes, Szegvár környékén); továbbá fagyasztva, pulp, szörp, lé formában; régóta házi sütemények (pite, rétes, lepény, béles) és újabban pék és cukrászati áruk tölteléke. Készül belőle bor, likőr, de egyre több pálinkát is főznek belőle; a népélet (fonók, téli esték világa) elképzelhetetlen volt aszalványa nélkül. A kocsányából teát főztek, a fáját is megbecsülték (sétabot, pipa) és természetesen magját alanynak használták; a rosszul csírázó (ilyen a Pándy megyy is) magját párnába töltik, nyugodtabb pihenést remélve tőle (7. ábra).

7. ábra Meggy-mag-párna
Figure 7. Pillow filled with sour cherry seeds

A Pándy meggy a hazai szelekciós és keresztezéses nemesítői munka eredményeként – Apostol János, Brózik Sándor, Éles Zoltán, Kovács Sándor, Maliga Pál, Nyujtó Ferenc, Pethő Ferenc, Szabó Tibor és Szőke Ferenc jóvoltából – megmarad a magyar gyümölcsstermesztésben (8. ábra).

8. ábra Meggy-nemesítők: a- Maliga Pál (1913-1987), b- Brózik Sándor (1925-2001), c- Nyujtó Ferenc (1922-1999), d- Apostol János (1941-), e- Szabó Tibor (1943-)
Figure 8. Sour cherry breeders: a- Pál Maliga (1913-1987), b- Sándor Brózik (1925-2001), c- Ferenc Nyujtó (1922-1999), d- János Apostol (1941-), e- Tibor Szabó (1943-)

A szakirodalom alapján 3 csoportba soroltuk a fajtákat, fajtajelölteket.

- a) Szelektált klónfajták (ültetvényben is szerepelnek egyesek):
Pándy 7, Pándy 9, Pándy 10, Pándy 12, Pándy 18, Pándy 26, Pándy 29, Pándy 31, Pándy 32, Pándy 35, Pándy 38, Pándy 38-1, Pándy 48, Pándy 50, Pándy 56, Pándy

- 95, Pándy 115, Pándy 141, Pándy 279, Pándy C. 101, Pándy C. 513, Késői Pándy (Pándy 114), Pándy megyy Bb. 119, Pándy megyy Bb. 157 és Pándy megyy Bb. 159.
- b) Pándy megyy hibridfajták (államilag minősítettek):
 Érdi bőtermő (M 145) = Pándy × Nagy angol, Érdi jubileum (M 136) = Pándy × Eugenia, Érdi korai (IV-3/48) = [Érdi bőtermő (Pándy × Nagy angol) × Meteor korai (Pándy × Nagy angol)], Favorit (M 24) = Pándy × Montreuli, Fortuna (M 24) = ???, Korai pipacsmeggy (M 152) = Pándy × Császár megyy, Maliga emléke (M 172) = Pándy × Eugenia, Meteor korai (M 14) = Pándy × Nagy angol, M 18 = Pándy × Császár megyy, M 63 = Pándy × Montreuli, M 71 = Pándy × Eugenia, M 89 = Pándy × Nagy Gobet és Piramis (IV-2/152 = M 221) = [(Pándy × Olivet) × Meteor korai (Pándy × Nagy angol)].
- c) Hibridfajták (vizsgálat alatt, vagy nem perspektivikus kombinációk):
 M 34, M 58, M 95, M 106, M 112, M 136, M 154, M 172 és M 223.

Bizonyos azonban, hogy a kultúrbotanikus és történeti-ökológus másként látja napjaink történéseit, mint a termesztő, bár nem hallgatható el, hogy a cáfolatnak földtulajdoni, piaci és szakismereti (gyakorlati kertészetben jártasság, fajtaismeret igénye, növény egészségi és védekezési tudás) feltételei is vannak. Innen Szani (2014) gondolatvázlatát átformálva a fajták táj- és társadalomformáló szerepét szükségesnek véltük megfogalmazni. Meg lehet azonban oldani a régi/történeti és tájfajták szaporítást, vagy a csalódást okozott fajta átoltását – oltóemberekkel is. Viszont akkor meg kellene ennek intézményes formáját keresni, mint a mezei grófok tekintélyének és hatáskörének bátor megerősítését a gazdák ugyancsak elvárnák.

Mi lenne a célja vajon a gyümölcssel való foglalkozásnak, ha nem a haszon – önellátás vagy piacozás? Jól tette a szerző, amikor a friss gyümölcs fogyasztásának bemutatásán túl két tucat fajta pomológiai leírását is megadta, segítve az olvasó eligazodását a szinonim nevek világában.

A kultúrtáj képe a természeti és antropogén tényezők együttes hatását tükrözi és alakította is. A gyümölcsfaj fajta és termése flóra- és kultúrelem. A tájfajta tükrözi az őt nemesítő és fenntartó társadalmat. A fajták tulajdonságai pedig jellemzik azokat a környezeti és gazdasági tényezőket, amelyek között kialakultak vagy meghonosodtak és sikeresnek bizonyultak, így a tájfajták a táj társadalmi, gazdasági és kulturális ujjlenyomatának tekinthetők (9. ábra).

9. ábra Rippl-Rónai József: Meggyfa-virágzás (reprodukció)

Figure 9. József Rippl-Rónai: Sour cherry tree in blossom (reprint)

A gyümölcsösfélék illeszkedése a településszerkezethez, a mezőgazdaságilag hasznosított területekhez, valamint a gazdálkodási és kereskedelmi formákhoz – az adott népcsoport életstratégiájára, értékrendjére utalnak. A tájban élő etnikumok ugyanis szorosan együttműködtek a gyümölcsstermelés, felhasználásának és piacának formálásában. A gyümölcsfajok különféle haszonvételi formái az adott népcsoport életmódjával összefüggnek. Szimbólumként alkalmas metakommunikációs eszköz az emberi élet hétköznapijaiban, ünnepein és fordulópontjain egyaránt; ennek mindig volt szakrális vetülete is.

A gyümölcsöskertek archaikus művelésmódjaival ma inkább a Kárpát-medence földrajzi és gazdasági peremvidékein találkozhatunk. Ezek gyümölcsészeti szempontból a kultúrlóra refúgium területeinek tekinthetők. Az ott még megtalálható értékek dokumentálásra, gyűjtésre és megőrzésre érdemesek. Ma még megtehető, de a feladat folytatása Mátyusföldtől Csángóföldre, Kárpátaljától Szlavóniáig sürgető (vö. Surányi 2014).

Irodalom

- Angyal D. 1926: Gyümölcsismeret (Pomológia). Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Rt., Budapest. p. 523.
- Bárcki G., Országh L. (főszerk.) 1979: Magyar Nyelv Értelmező Szótára (MNYÉS) III. köt. (3. kiadás). Akadémiai Kiadó, Budapest. p. 939.
- Bárcki G., Országh L. (főszerk.) 1980: Magyar nyelv Értelmező Szótára (MNYÉS) VII. köt. (3. kiadás). Akadémiai Kiadó, Budapest. p. 671.
- Benkő L. (főszerk.) 1970: Magyar nyelv történeti-etimológiai Szótára (MNYTES) II. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest. p. 1108.
- Bereczki M. 1887: Gyümölcsészeti vázlatok IV. köt. Réthy – Gyulai Nyomdája, Arad. p. 541.
- Bogsch J. 1796: Házi kertész... Füskuti Landerer Mihály, Pozsony-Pest. p. 148.
- Borbola I. 1942: Miért terméketlen a Pándy meggy? Kertészeti Szemle 14 (4): 54–55.
- Borhidi A. 2003: A zárwatermők fejlődéstörténeti rendszertana. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. p. 484.
- Brózik S. 1959: Csonthéjastermésűek. Cseresznye – meggy. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest. 13. melléklet
- Brózik S. (szerk.) 1972: Gyümölcsfajta-ismertető. Állami Gazdaságok Gyümölcsstermesztési Szakbizottsága, Budapest. pp. 108–109.
- Cantini, C., Iezzoni, A. F., Lamboy, W. F., Boritzki, M., Struss, D. 2001: DNA fingerprinting of tetraploid cherry germplasm using simple sequence repeats. J. Amer. Soc. Hort. Sci. 126: 205–209.
- Entz F. 1858: Kertészeti Füzetek XIII. Herz János, Pest. p. 127.
- Faust, M., Surányi, D. 1997: Origin and dissemination of cherries. Hort Rev. New York 19: 263–317.
- Galgóczy K. (átdolgozó: Kúthy B.) 1912: A kertészet kézikönyve. 8. kiadás. Franklin, Budapest. p. 294.
- G. Tóth M. 1997: Gyümölcsészet. PrimomVállalkozásélénkítő Alapítvány, Nyíregyháza. pp. 268–269.
- Gunda B. 2001: A vadnövények gyűjtőgetése. in: Paládi-Kovács A. (főszerk.): Magyar néprajz II. köt. Gazdálkodás. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 11–40.
- Gyulai F. 2002: A növénytermesztés emlékei a Kárpát-medencében. Mag-, termés és élelmiszermaradványok a neolitikumtól az újkorig (MTA doktori értekezés, kézirat). TAPI-SZIE, Tápiószéle-Gödöllő. p.
- Hauck, N. R., Ikeda, K., Tao, R., Iezzoni, A. F. 2006: The mutated S1-haplotype in sour cherry has an altered S-haplotype-specific F-box protein gene. J. Hered. 97: 514–520.
- Hársfalvi P. 1961: Szabolcs megyei gyümölcsfa adatok 1781-től. Agrártörténeti Szemle 3: 85–93.
- Hegedűs A. 2013: Az Újfehértói fürtös molekuláris genetikai vizsgálata in: Pethő F. – Szabó T., Szőke F. 2013: Tanulmány a nyírségi meggyfajtákról. Észak-kelet magyarországi Gyümölcs Kutatás-Fejlesztési Alapítvány, Újfehértó. pp. 52–55.
- Hrotkó K. (szerk.) 2003: Cseresznye és meggy. Mezőgazda Kiadó, Budapest. pp. 79–82.
- Kapás S. 1989: Növényfajták és növénynevelők. OMMI, Budapest. p. 412.
- Korponay Gy. 1937: Néhány szó a Pándy-meggyről. 4(7): 214–216.
- KSH 1961: Az 1959. évi gyümölcsfaösszeírás közlési adatai. KSH, Budapest
- Kunt E. 1980: Temetők népművészete. Corvina Kiadó, Budapest. p. 64.
- Lippay J. 1667: Gyümölcsös kert. Cosmerovius Máté, Bécs. p. 302.
- Mohácsy M., Maliga P. 1956: Cseresznye- és meggytermesztés. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest. p. 222.
- Nyujtó F. 1958: A meggy termesztése. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest. p. 41.

- Papp, N., Szilvássy, B., Abrankó, L., Szabó, T., Pfeiffer, P., Szabó, Z., Nyéki, J., Ercisli, S., Stefanovits-Bányai, É., Hegedűs, A. (2010): Main quality attributes and antioxidants in Hungarian sour cherries: identification of genotypes with enhanced functional properties. *Int. J. Food Sci. Tech.* 45: 395–402.
- Pethő F. 2005: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye gyümölcsstermesztésének története 1945-ig. *ÉK-Magyarországi Gyümölcs Kutatás-Fejlesztési Alapítvány, Újfehértó.* p. 362.
- Pethő F., Szabó T., Szőke F. 2013: Tanulmány a nyírségi meggyfajtákról. *Észak-kelet magyarországi Gyümölcs Kutatás-Fejlesztési Alapítvány, Újfehértó.* p. 104.
- Pór J., Faluba Z. 1982: Cseresznye és meggy. *Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.* pp. 93–93.
- Rapaics R. 1940: A magyar gyümölcs. *KMTT, Budapest.* p. 350.
- Rác J. 2014: Gyümölcsneves könyv. *Inter Kultur-, Nyelv és Médiakutató Központ Nonprofit Kft., Budapest.* p. 243.
- Roach, F. A. 1985: *Cultivated fruits of Britain. Their origin and history.* Basil Blackwell, Oxford. p. 358.
- Simon T. 1992: A magyarországi edényes flóra határozója. *Harasztok – Virágos növények.* Tankönyvkiadó, Budapest. p. 892.
- Soltész M. (szerk.) 1998: Gyümölcsfajta-ismeret és -használat. 1-2. kiadás. *Mezőgazda Kiadó, Budapest.* p. 513.
- Soltész M. (szerk.) 2013: Magyar gyümölcsfajták. *Nemzeti Agrárgazdasági Kamara, Budapest.* p. 486.
- Soltész M. (szerk.) 2014: Magyar gyümölcsfajták. *Mezőgazda Kiadó, Budapest.* p. 523.
- Soó R. 1966: A magyar flóra és vegetáció rendszertani-növényföldrajzi kézikönyve II. köt. *Akadémiai Kiadó, Budapest.* p. 655.
- Soó R., Jávorka S. 1951: A magyar növényvilág kézikönyve I-II. *Akadémiai Kiadó, Budapest.* p. 538, 582.
- Surányi D. 1982: A szenvedelmes kertész rácsudálkozásai. *Magvető Kiadó, Budapest.* p. 554.
- Surányi D. 1985: Kerti növények regénye. *Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.* p. 362.
- Surányi D. 2002: Gyümölcsöző sokféleség. *Akcident Kft., Cegléd.* p. 140.
- Surányi D. 2014: Historical origin of sour cherry 'Pándy megyy'. II. Sustainable development. *Abstract pp. 45–46.*
- Surányi D. 2015: Gyümölcstörténelem: a Pándy megyy titka. *Honismeret* 43(2): 28–31.
- Szabó T. 2007: Az Északkelet-magyarországi meggy tájfajta szelekció eredményei és gazdasági jelentősége. *Budapesti Corvinus Egyetem. PhD-értekezés (kézirat).* p. 157.
- Szani Zs. 2014: Etnopomológia – Népi gyümölcsészet a Palócföld nyugati határterületén. *Zöldutak Módszertani Egyesület, Budapest.* p. 136.
- Terpó A. 1974: Gyümölcsstermő növényeink rendszertana és földrajza. in: Gyuró F. (szerk.): *A gyümölcsstermesztés alapjai.* Mezőgazdasági Kiadó, Budapest. pp. 139–219.
- Tessedik S. 1786: A paraszt ember Magyar Országban. *Engel János, Pécs.* p. 508.
- Tomcsányi P. (szerk.) 1979: Gyümölcsfajtáink. *Gyakorlati pomológia.* Mezőgazdasági Kiadó, Budapest. pp. 167–174.
- Tsukamoto, T., Hauck, N. R., Tao, R., Jiang, N., Iezzoni, A. F. 2006: Molecular characterization of three non-functional S-haplotypes in sour cherry (*Prunus cerasus*). *Plant Mol. Biol.* 62: 371–383.
- Viga Gy. 1990: Árucseré és migráció Észak-Magyarországon. *Ethniva Kiadó, Debrecen-Miskolc.* p. 328.
- Winterl, J. J. 1775: *Index horti botanici Tyrnaviensis. Tyrnaviae (Nagyszombat).*

A CASE OF NATIONAL CONCERN III.:
THE 'PÁNDY MEGGY' SOUR CHERRY

SURÁNYI, D.

National Agricultural Research and Innovation Centre
Fructiculture Research Institute
Cegléd Research Station
H-2700 Cegléd, Szolnoki út 52., Hungary, e-mail: suranyi.dezso@cefrucht.hu

Keywords: sour cherry, Pándy megyy cultivar, history of cultivars, origin of Hungarian sour cherries

The sour cherry species has long been grown in the Carpathian Basin still a growing number of questions have not been solved yet in the history of cultivars. Genetic resources have been expanded since the early Neolithic (with indigenous, semi-wild varieties) and later with cultivars of foreign origin. During the 19th mid-century, 18 nurseries grew 'Spanyol meggy', 30 grew 'Ostheimi meggy' and 16 grew 'Pándy meggy', as well. The origin of

the 'Pándy meggy' raises many questions. Certainly it has been existent after 1848 – though many synonymous form ('Griotte de Pándy', 'Kecskeméti meggy', 'Kőrösi meggy', 'Szentesi meggy', 'Üvegmelegy', 'Nagy meggy', 'Oltott meggy'= false) (cf. Entz 1858). It is important to clarify the origins of 'Pándy meggy' also because it is one of old breeds with outstanding value. The outstanding taste, nutritional values, fruit shape and size, and high frost resistance of the 'Pándy meggy' are positive attributes. Self-sterility, poor fertility peduncle with stipules and its susceptibility to fruit brown rot are its negative traits, reparable however. Despite the emergence of new cultivars in domestic sour cherry growing, there is a need for further research and preservation of the 'Pándy meggy' as an excellent addition to the new successors. There are five hypotheses for the origin of cultivar:

1. At Pánd village (Pest County) in the estate of György Szilassy (see also Countess dr. Vilma Hugonnai's letter) the mother tree grew from seed in the village. – Though a contemporary rebuttal also appeared in the horticultural papers, that challenged the publication of the first Hungarian woman doctor; today's local historical memory in the village is also doubt the idea.
 2. 'In Debrecen (Sámuel?) Pándy Retired hussar raised it from seed after 1849'. In fact, Colonel Samuel Pándy was a real person who was resident of the village Mád, and was a director of the horse stud in Mezőhegyes during the times of the 1848-1849 freedom struggle.
 3. Pomological literature almost unanimously confess the origin from Debrecen, though, according to recently acquired information from the Deri Museum in Debrecen no documents were found in the Archives of Debrecen and Deri Museum that proof the existence of any hussar person called Pándy.
 4. Perhaps the most likely hypothesis is, as the map also revealed, that the 'Pándy meggy' could have developed in all three of the big domestic sour cherry growing districts, probably from the Ostheimi meggy', or from crosses over with local cherry cultivars in the Nyírség.
 5. According to a new, our own hypothesis the mother of the mutant sour cherry tree originates from the ethnobotanical genetic resources of the Szabolcs and Nyírség region. – It well might be that all three places (Pánd, Debrecen, Eger) can be considered as sites of origin (cf. Viga 1990, Pethő et al. 2013).
- In particular, the Hajdúság and Nyírség area generated several local cultivars that can be considered relatives. However, a greater genetic diversity of the 'Vörös meggy' and 'Cigánymeggy' is rather typical for the area between the Danube and Tisza rivers.